

Вікторія Пащенко

ХРАМ ДУХОВНОСТІ Й ЛЮБОВІ НА КОБИЩАНАХ

До історії садиби-музею Панаса Мирного

2010-й був для нас, людей, які всіма своїми зусиллями долучаються до збереження пам'яті видатного полтавця Панаса Мирного, сповненим ювілеїв. Святкували 70-річчя створення Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного, 25-річчя відкриття літературної експозиції і, нарешті, будинкові Панаса Мирного на Кобищанах – 150 років.

У самому кінці колишньої 3-ї Кобищанської, а нині вулиці Панаса Мирного, стоїть ця дерев'яна споруда. Зведений був 150 років тому, 1860-го. Спочатку слугував дачею дворянина Віктора Яновича, пізніше в ньому жила дружина статського радника Надія Андрієвська, мешкав тут і студент Іван Дмитренко... І невідомо, як би склалася подальша доля цього будинку, якби в березні 1903 року його не придбала родина Рудченків.

Цей рік Панас Якович згадував як один із найщасливіших. Садиба зустрічала нових господарів зеленню саду, вабив джерельною водою ставок. Рай улітку та й годі! В одному

Будинок музею Панаса Мирного

з листів до Марії Заньковецької митець так писав про власну хату: "...хоч і далеченько від города, зате серед саду зеленого, на підгір'ї пишному примостилася і рада-радісінька прикрити Вас і від спеки сонячної, і від гаму й кіптяги городянської" [4, с. 502]. Від веранди садок поволі спускався до ставу, який оточували високі дуби, ясени та крислаті старі верби, навіваючи прохолоду.

Сини Панаса Мирного охоче проводили час у товаристві місцевих хлопчаків, які жили по сусідству. Діти письменника брали участь у народних святах: Івана Купайла і місцевому обряді "женити свічку". Під час таких святкувань нерідко цілу ніч по всіх Кобищанах лунали голосні пісні, по садах палали багаття, варили кашу...

На березі ставка Панас Мирний облаштував купальню. По інший бік від дубів поставили лавки, розташували їх у формі підкови. Хоч садиба й була обнесена огорожею, господарі дозволяли місцевим дітям ходити через хвіртку й купатися в ставку. А згодом навіть зро-

Панас Мирний у родинному колі. 1903 р.

били спеціальний перелаз. Узимку на ставку, на льоду, охоче грали в ковінки.

Панас Якович любив природу, умів доглядати й охороняти її. Його садочок і ставочок мали надзвичайно мальовничий вигляд. Письменник намагався частіше бувати серед народу. Середульший син його Михайло Рудченко згадував, як невдовзі після переїзду на Кобищани батько задумав у садку на окремій ділянці зробити “перевал” для молодої посадки, а нагодився на цю роботу один дід зі Старих Санжар. Риючи траншеї для перевалу, дідусь якось висловився, вказуючи на тверду цілинну землю, що це не копання, а ціла кресачка. Після такого влучного вислову надалі всі (батько, мати, діти) вже називали цього діда Кресачкою.

А дідуган ще кілька разів приходив весною копати землю під город. Панас Мирний частенько забрівав у садок випалити люльку з дідом. Вони про щось розмовляли. Одного разу дід Кресачка вчив Панаса Яковича, як кров замовляти. Письменник із нетерпінням чекав таких зустрічей і нових розповідей. Дідове “замовляння” було до слухного часу покладено в схованку Панаса Мирного для майбутніх образів [9, с. 126].

Та й самого Михайла батько навчав прислухатися до народної мови, до співу, радив записувати цікаві прислів'я, приказки. Гово-

Пам'ятник Панасові Мирному на подвір'ї музею, відкритий 13 травня 1951 р.

рив, що цим можна зробити велику користь для вивчення нашого багатого фольклору...

Яскраві спогади про Панаса Мирного і його садок залишив актор Володимир Георгійович Гайдаров. Він навчався в тій самій гімназії, що й сини письменника. Там сформувався спочатку невеликий гурток для більш повного і глибокого ознайомлення з літературою, який до 1909–1910 рр. дуже розрісся. Іноді влаштовувалися загальні збори всього гуртка. 70–80 осіб не так просто вдавалося десь розмістити. І тоді гімназисти облюбували собі просторий садок Панаса Мирного (а ще сюди доволі легко було потрапити обхідними шляхами з різних кінців міста, що було дуже зручно з точки зору ухилення від невиспущеного ока жандармів).

Під час однієї з бесід із Панасом Мирним В. Гайдаров раптом збагнув, що перед ним сидить не тихий чиновник казенної палати, а людина, яку хвилюють ті ж самі питання, які починали турбувати молодь, – пошук правди життя.

Одного разу Панас Якович зізнався, погладжуючи бороду, що не дуже прагне неприємностей: усе ж таки він державний службовець! Письменник порадив подумати, якщо поліцейські чини “накриють” їхні зібрання, про те, яка причина звела гімназистів тут усіх разом, чому в них таке “скупчення”. Може, наприклад, змагаються в “городки” або що, грають у крокет чи в серсо. “Дівчата серед вас теж будуть? – додав Панас Мирний, – їм у “городки” грати не личить – ось для цього крокет або серсо” [2, с. 65].

В. Гайдаров був дуже вдячний Панасові Яковичу за його конспіративні поради і вказівки, а їхнє зібрання пройшло досить вдало, ніхто нікого не вистежив.

Згодом Володимир Георгійович став відомим актором театру й кіно, майстром художнього слова. На схилі літ він з теплотою і вдячністю згадував зустрічі з письменником у садку і все життя пам'ятав життєві й літературні поради Панаса Яковича.

А ще наприкінці серпня 1903 року в садибі лунали голоси Олени Пчілки й Михайла Старицького, Василя Стефаника й Михайла Коцюбинського, Гната Хоткевича й Володимира Самійленка, Лесі Українки й Марії Заньковецької. Усі вони приїжджали в Полтаву на відкриття пам'ятника Іванові Котляревському.

...Минули роки. На фронті загинули два сини Панаса Яковича, третій поїхав працювати в інше місто. 28 січня 1920 року не стало й господаря оселі. Дружина, а тепер нещас-

*Ініціатори створення музею: П. О. Репетін,
А. І. Коломенський, М. П. Рудченко, Г. А. Нудьга.
Біля будинку Панаса Мирного. 1939 р.*

на вдова Олександра Михайлівна залишилася сама; рук і здоров'я їй не вельми старчило на господарські клопоти.

Збиранням, вивченням і збереженням спадщини Панаса Мирного вже тоді почало займатися Полтавське наукове товариство при Академії наук України. Частина книг із бібліотеки письменника було передано до щойно відкритого Центрального пролетарського музею, у якому створили експозицію, присвячену творчості митця, ще частину – до Полтавського інституту народної освіти, ректором якого був В. О. Щепотьєв. Учений віддавна цікавився літературним набутком Панаса Мирного. 15 лютого 1920 року на засіданні Полтавського наукового товариства вперше було відкрито вшановано пам'ять Панаса Мирного в Полтаві. Тоді було заслухано доповідь Володимира Щепотьєва “Завдання Товариства у зв'язку зі смертю Панаса Мирного”. А в січні 1922 року вчений виголосив ще одну доповідь – “Мирний як творець соціального роману”. І хто знає, можливо, музей класика літератури був би відкритий раніше, якби не переслідування та арешти В. О. Щепотьєва.

Але не забували будиночок на Кобищанах і прості полтавці. До редакцій газет надходи-

ли листи з питаннями, чи буде відкрито музей письменника, коли ж нарешті відремонтують його будинок? Через бюрократичну тяганину справа не рухалася з місця. І все ж знайшлися люди, яким удалося пробити чиновницьку байдужість.

1938 року до Полтавського педінституту приїхав працювати Григорій Нудьга. Він виявив бажання зайнятися збором та вивченням матеріалів про Панаса Мирного, адже в Полтаві були будинки, у яких жив класик, була садиба, у якій мешкали його родичі. Але з чого почати?

Г. Нудьга довідався про двох приятелів Мирного – П. О. Репетіна й А. І. Коломенського. Молодий викладач відвідав колишнього співробітника Полтавської казенної палати Петра Олексійовича Репетіна, у якого була велика бібліотека і навіть твори Панаса Мирного з дарчим написом. До Панаса Яковича Петро Репетін ставився з великою любов'ю, дуже хотів, щоб про цього літератора більше писали.

Були ще живі знайомі й колеги П. Рудченка, тож у них Г. Нудьга купив кілька книжок і рукописів письменника-полтавця. Містом пішла чутка, що збирають матеріали про їхнього земляка, і люди самі стали приходити до викладача літератури, щоб розповісти про Панаса Яковича, його оточення.

Г. Нудьга вирішив навідатися й на Кобищани. До родини П. Рудченка спочатку пішов П. Репетін, щоб дізнатися, чи всі здорові й чи можна до них завітати найближчої неділі. І ось у лютому 1939 року вони вирушили до хати Панаса Мирного. Садиба була на схилі, навколо стояли оголені старі яблуні, що підступали аж до невеличкого одноповерхового будинку. “Більшість отих дерев посаджено ще за Мирного”, – пояснив Репетін [6]. Огорожі кругом садиби не було, але в окремих місцях стояли похилені стовпці, свідки того, що обійстя колись мало свої межі. Садиба явно була занедбана, потребувала коштів, матеріалу й робочих рук і чийось постійних уважних турбот.

У хаті їх зустрів господар – Михайло Панасович, син Панаса Мирного. “Мені найбільше запам'ятався ласкавий, довірливий і вдумливий погляд синіх, аж голубих очей Михайла Панасовича і його усмішка” [6], – згадував Г. Нудьга

Вийшла до них і вдова Мирного Олександра Михайлівна. Коли ж дізналася, що вони мають намір клопотати, аби в їхньому будинку відкрили меморіальний музей Панаса Мирного, зраділа й подарувала старенький

альбом із фотографіями. Потім домовилися, що Г. Нудьга піде по відповідних установах вести переговори про створення музею, щоб до ювілею письменника (1939) вже були якісь реальні результати. Усім сучасникам Панаса Рудченка було запропоновано написати про нього спогади.

У Полтавському педінституті організували постійну виставку "Панас Мирний", звільнивши для неї одну з аудиторій. Демонструвалося багато книг з особистої бібліотеки письменника, фотографій із дарчими написами, з хати митця позичили багато цінних, оригінальних експонатів. Першими відвідувачами експозиції були студенти, викладачі інституту, учителі, а далі й учні шкіл. Тут виставляли лише незначну частину тієї великої спадщини, яка залишилася після смерті видатного земляка, але успіх виставки був усе одно великим.

1939 року святкували 90-ліття від дня народження Панаса Мирного. Постановою Ради НК УРСР для відзначення цієї дати була створена спеціальна ювілейна комісія на чолі з письменником Іваном Ле. У квітні 1939-го члени комісії приїхали до Полтави. Оглянувши різні будинки, в яких мешкав у свій час Панас Мирний, вони прийшли

Г. А. Нудьга, П. О. Репетін, А. І. Коломенський.
Біля могили Панаса Мирного. 1939 р.

до висновку про доцільність створення музею в оселі, де письменник провів останні 17 років свого земного шляху. У травні 1939 року Радою НК УРСР було винесено постанову про утворення в Полтаві літературно-меморіального музею Панаса Мирного.

Перша екскурсія до музею Панаса Мирного студентів та викладачів Полтавського педагогічного інституту. 12 травня 1939 р.

А вже 12 травня, не чекаючи офіційного відкриття музею, група студентів та викладачів Полтавського педінституту, колишні співробітники Панаса Рудченка А. Коломенський та П. Репетін з нагоди 90-річчя від дня народження видатного українського письменника організували літературну екскурсію для огляду будинків у Полтаві, в яких той жив і працював. На могилу Панаса Мирного в Зеленому Гаю екскурсанти поклали вінок із живих квітів. Нарешті всі пішли й до будинку, в якому письменник жив із 1903 року до самої смерті (1920). Тут син Панаса Мирного і вдова охоче розповіли про життя і творчість Панаса Яковича, а потім сфотографувалися з гостями...

Юридично ж і фактично музей почав існувати з 1 квітня 1940 року, коли були виділені кошти на його утримання й на реставрацію будинку.

Першим директором призначили сина письменника Михайла Панасовича Рудченка. Необхідно було готувати матеріали до кошторису ремонту будинку. План музейної експозиції доручили скласти Г. Нудзі. Незабаром почалися й ремонтні роботи, Михайла Панасовича поглинули господарські клопоти, а Григорій Нудьга продовжував збирати нові матеріали про Панаса Мирного для музею. Петро Репетін записував спогади дружини письменника, надрукував розвідки про

Панаса Мирного і його однодумців, передав для музею свою бібліотеку.

І все ж до війни повністю реставрувати будинок не вдалося. Тяжкі роки окупації перервали творчу роботу наукових працівників. Наприкінці серпня 1941 року музей евакуював до Уфи найбільш цінні експонати: рукописи, 37 книг, виданих за кордоном, 22 листи Панаса Мирного, багато фотокарток. Усе інше залишилося в Полтаві і було збережене Олександром Михайлівною та Михайлом Панасовичем. Будинок Панаса Мирного, звичайно ж, не вцілів би, коли б на ньому була вівіска, меморіальна дошка або інший знак про культурно-історичну цінність.

Після звільнення Полтави, не чекаючи повернення експонатів з евакуації, у листопаді 1943 року в двох невеликих кімнатах було відкрито невеличку експозицію. Музей знову приймав відвідувачів. У будиночку не було ніякої специфічної музейної обстановки. Але там усе дихало тією атмосферою скромного трудового життя, у якій довгі роки прожив Панас Мирний.

Так усе починалося. А звідтоді українська громадськість широко – на державному рівні – святкувала 100-ліття, 125-річчя та 150-річчя від дня народження письменника. Із цими ювілейними датами тісно пов'язані й етапи розвитку, перебудови, розширення музею й поповнення його колекції.

Будинок Панаса Мирного. Червень 1947 р.

1949 року Україна до Полтави приїхали відомі письменники, літературознавці, діячі культури: Олександр Корнійчук, Павло Тичина, Любомир Дмитерко, Семен Скляренко, Оесь Гончар, Петро Панч, Іван Ле, Юрій Смолич та інші. Майже всі республіканські та обласні газети на своїх сторінках висвітлювали події цих урочистостей. «Літературна газета» писала: «Творчість Панаса Мирного – великий і дорогий скарб українського народу. Ім'я Панаса Мирного укрите навіки немеркнучою славою. У сузір'ї імен письменників минулого воно сяє, як зоря першої величини» [1].

У сузір'ї імен письменників минулого воно сяє, як зоря першої величини» [1].

Закріплення меморіальної дошки на будинку Панаса Мирного в Полтаві. 22 травня 1949 р.

22 травня 1949 року в мальовничій садибі будинку-музею відбувся багатолюдний мітинг, присвячений пам'яті письменника, на якому виступив Оесь Гончар. В урочистій тиші була прикріплена до будинку мармурова меморіальна дошка, яка засяяла золотими літерами: «В цьому будинку 1903–1920 рр. жив видатний письменник, класик української літератури Панас Мирний (П. Я. Рудченко)». Відомі українські письменники разом із М. П. Рудченком посадили біля будинку дуб – наймогутніше дерево, як символ величі таланту Панаса Мирного.

Потім відбулося урочисте відкриття пам'ятника Панасові Мирному, встановленого на його могилі в Зеленому Гаю. Десятки вінків укрили могилу письменника. А ввечері в Полтаві в Зеленому театрі міського парку Перемоги відбувся III пленум правління Спілки радянських письменників України, присвячений 100-річчю з дня народження Панаса Мирного. У своїй промові голова правління Спілки О. Є. Корнійчук потверджував, що «творчість Панаса Мирного по праву займає одне з перших місць серед найвидатніших творів світової культури», а «твори Панаса Мирного – це саме життя» [11].

21 і 23 травня в Полтаві відбувалася виїзна наукова сесія Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР та Полтавського педінституту імені В. Г. Короленка, присвячена творчості Панаса Мирного. Підводячи підсумок ювілейних заходів, газета «Зоря Полтавщини» писала: «Хвилюючою і знаменною була ця незабутня зустріч полтавчан з письменниками, які приїхали сюди, щоб вшанувати світлу пам'ять класика української літератури Панаса Мирного» [5]. Ювілейний комітет схвалив скульптурний портрет Пана-

са Мирного, над яким працювали молоді автори Макар Вронський і Олексій Олійник. Це було перше відтворення в скульптурі образу

Могила Панаса Мирного. 1949 р.

видатного українського письменника. А 13 травня 1951 року, у день народження Панаса Мирного, на подвір'ї музею врочисто відкрили пам'ятник йому пам'ятник.

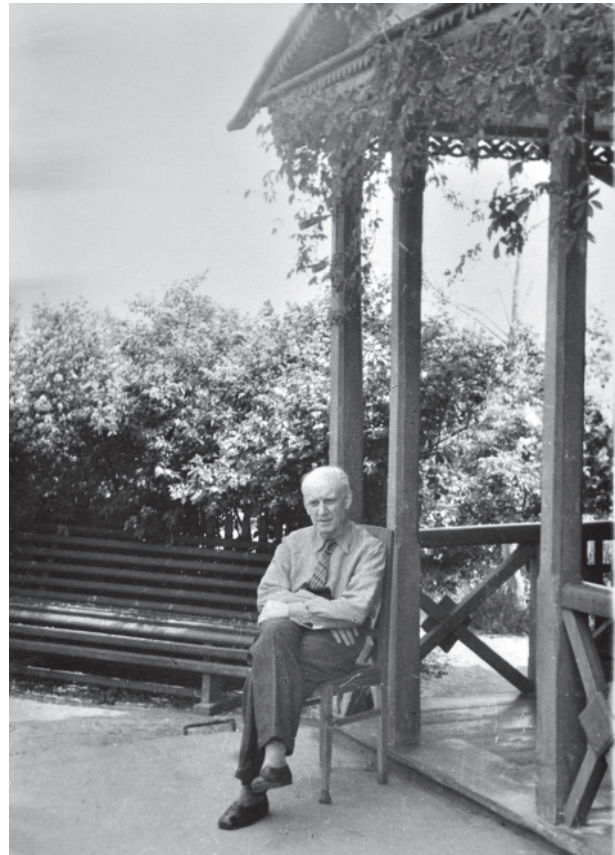
8 січня 1961 року вийшов на пенсію М. Рудченко, який пропрацював на посаді директора музею понад 20 років. Він безкоштовно передав садибу, значну кількість меблів, фотографій, малюнків, речей особистого користування Панаса Мирного державі. Але наближалось 125-річчя від дня народження видатного крайнина. Президія Спілки письменників України створила ювілейну комісію в такому складі: О. Гончар – голова, Ю. Збанацький – заступник голови, А. Бойко, В. Козаченко, І. Солдатенко, В. Земляк, О. Чуча, М. Пивоваров. Були сплановані і святкові заходи. А тим часом асфальтувалася вулиця Панаса Мирного, яка ще колись (завдячуючи письменникові) була викладена бруківкою. 1974 року талановитий колектив художників (В. Батурін, А. Щербак, Є. Путря, І. Ковалевський, О. Чвала, В. Цимбаліст) завершував роботу над створенням нової меморіальної експозиції, що розмістилася в семи кімнатах будинку. Садиба-музей була відновлена повністю, майже такою, якою вона стояла в останні роки життя Панаса Мирного.

М. П. Рудченко був частим гостем музею. Він доповнював експозицію новими матеріалами та пропагував літературну спадщину свого батька, допомагав створювати тематико-експозиційний план для відтворення будинку. Кожну деталь, кожен куточок музею було з ним звірено й погоджено. Художник Євген Васильович Путря згадував: “Виктор

[Батурін] осаждал Михайла Афанасьевича, выпытывал у него, где что стояло, где что висело, какие были ковры, какие картины на стенах, какие фотографии и чьи, и сколько; где хранилась обувь и какая, какие были цветы в доме, была ли швейная машинка, где находилась вешалка и какая она была; какие были у детей игрушки, как располагались детские кровати, где делали уроки... Все утверждено личными подписями сына Панаса” [8].

8 травня, коли роботи були майже завершені, до музею прийшла делегація: О. Гончар, В. Козаченко і О. Чуча. Гончар “слушал очень внимательно и ходил по комнатам, осторожно ступая на простилки, и руки держал за спиной. Всмотривался в фотографии. Долго стоял в кабинете. После осмотра Гончар обещал сотрудникам помочь в создании литературной экспозиции. У него обширные связи” [8].

Зранку 13 травня полтавці й гості міста зібралися на подвір'ї садиби, щоб покласти вінки й квіти до підніжжя пам'ятника письменникові. Колишній директор музею О. І. Володарець згадувала: “Прийшло на свято багато гостей, письменників, науковців. Олесь Терентійович Гончар із хвилюванням переступив поріг хати <...> першого сим-

Перший директор музею Панаса Мирного Михайло Панасович Рудченко. 12 червня 1959 р.

фоніста української прози, оглядав музей і садибу, цікавився, коли ж буде літературна частина музею, і, показуючи на свій значок депутата Верховної Ради Союзу, обіцяв свою допомогу. І таки писав тодішньому керівництву, та будівництво навіть такого приміщення зтяглося на роки. А поетичну душу Дмитра Васильовича Павличка вразив звук голосного дзвіночка над вхідними дверима. Він ще раз зачинив і відчинив двері, прислухаючись до чарівного дзвону, і був радий, що завітав до будинку, де жив Панас Мирний, де бували ті видатні гості, що приїжджали на свято Котляревського у 1903 році...” [10]. У приміщенні Полтавського обласного музично-драматичного театру імені М. В. Гоголя тоді відбувся врочистий ювілейний вечір. У своєму виступі О. Гончар говорив: “Полтава сьогодні викazuje зворушливу любов і шану до великого романіста, повістяра й драматурга. За пам’ять, за любов до рідної культури, за живий нев’янучий цвіт на могилі письменника – за все вам спасибі” [7]. Олесь Терентійович подякував також і бригаді майстрів, які “своїми руками так дбайливо впорядкували садибу письменника, котра відтепер буде гостинно зустрічати шануваль-

тави своїх кращих представників, нагадували часи, коли українські інтелігенти ділилися своїми планами, допомагали й підтримували

Музей Панаса Мирного. Вітальня

один одного. У таку пору й “Панас між нами, як живий” [3], – говорив спецкор “Літературної України”, поет Микола Луків.

1985 року в новому приміщенні музею створили літературну експозицію. Її три зали розповідають про життєвий і творчий шлях Панаса Мирного, його взаємини з письменниками та культурними діячами. Четверта зала – виставкова. Щомісяця вернісажі професійних і самодіяльних художників, майстрів народного мистецтва, учнів шкіл естетичного виховання також збирають полтавців і гостей нашого міста на садибі Панаса Мирного... Того ж року садибу-музей взято під охорону держави як пам’ятку архітектури місцевого значення.

За 70 років існування Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного став одним із найбагатших літературних музеїв України за кількістю меморіальних речей. А їх близько тисячі виставлено в семи кімнатах будинку. Це – меблі, книги, фотографії, документи.

У 1990-х роках співробітники музею брали участь у роботі загальносоюзного семінару “Музей і підростаюче покоління” (Москва) і після того започаткували в Полтаві практи-

Музей Панаса Мирного. Кабінет

ників Панаса Мирного, того, кому сьогодні виповнилось 125” [3], назвав письменника “першим симфоністом української художньої прози” [3].

У ті роки події чимось нагадували всенародне свято відкриття пам’ятника І. П. Котляревському, коли Україна прислала до Пол-

кум із музейного навчання дітей. Розроблялися програми і сценарії занять для різних вікових груп. Ці заходи швидко набули популярності, охопивши 12 дитячих садків і 22 школи Полтави й Полтавського району.

Прагнучи відродити українські традиції і звичаї в родині Рудченків, 1991 року музей Панаса Мирного першим серед закладів культури міста почав відзначати Різдво Христове. Уже стало традицією щороку влаштовувати тут свято “Даруй літа щасливії цього дому господарю!” для вихованців дитячого садка “Золота рибка” та дітей, котрі мешкають по вулиці Панаса Мирного.

Науковці музею першими взялися вшановувати пам'ять письменника за християнським звичаєм, замовляючи відправлення панахиди за упокій душі Панаса Мирного у Свято-Успенському соборі.

З ініціативи музею 1999 року Полтавською обласною радою була заснована обласна щорічна премія імені Панаса Мирного. І цього ж року колектив музею став першим її лауреатом – за публікацію наукових видань, створених на основі фондів і архівних документів.

2004 року, до 155-річчя від дня народження Панаса Мирного, на будинку письменника була встановлена нова меморіальна дошка, виготовлена лауреатом обласної премії імені Панаса Мирного В. В. Голобородовим.

У листопаді 2005 року наші науковці взяли участь у роботі I Всеукраїнського музейного фестивалю “Музей третього тисячоліття” (Дніпропетровськ); і єдині, підпорядковані міському відділу культури, представляли там Полтаву. А таку високу довіру цілком виправдали. На цьому фестивалі фільм “Музей Панаса Мирного” став переможцем у номінації “Експозиційний фільм”. Музей було нагороджено дипломами лауреата й переможця I Всеукраїнського музейного фестивалю.

Улітку 2007 року працівники музею взяли участь у підсумковій конференції Загально-

українського проекту “Україна туристична” (Київ), і знову музей Панаса Мирного перший і єдиний представляв Полтаву в цьому проекті.

Із 2009 року садиба письменника Панаса Мирного – пам'ятка історії національного значення.

За сім десятків років наш музей став відомим далеко за межами України. Люди йдуть сюди, щоб вклонитися пам'яті письменника-гуманіста, відчутти подих минулого. Тут усе хвилює уяву, повертає в часи Панаса Мирного, сприяє кращому розумінню життя і творчості класика української літератури.

Література

1. Великий письменник-демократ // Літературна газета. – 1949. – 12 травня.
2. Гайдаров В. В театре и в кино / В. Гайдаров. – Л., 1966.
3. Гончар Олесь. Перший симфоніст української прози / Олесь Гончар // Літературна Україна. – 1974. – 17 травня.
4. Мирний Панас. Зібрання творів у семи томах / Панас Мирний. – Т. 7. – К., 1971.
5. Народ вшановує світлу пам'ять великого письменника // Зоря Полтавщини. – 1949. – 24 травня.
6. Нудьга Г. А. До історії заснування музею Панаса Мирного у Полтаві / Г. М. Нудьга. – Львів, 1981. – ПЛММПМ. – 225-д.
7. Пругло Т. Велика шана полум'яному правдолюбцеві / Т. Пругло // Зоря Полтавщини. – 1974. – 15 травня.
8. Путря Е. В. Музей Панаса Мирного / Восстановление мемориальной усадьбы-музея. Дневниковые записи с 19 апреля по 12 мая 1974 г. / Е. В. Путря. – Полтава, 2000. – ПЛММПМ. – 219-р.
9. Рудченко М. Спогади про мого батька (Панаса Мирного) / М. Рудченко // Радянська література. – 1939. – № 5. – С. 124–129.
10. Спогади про музей колишнього директора О. І. Володарець. – Полтава, 1999. – ПЛММПМ. – 282-д.
11. Український народ шанує пам'ять Панаса Мирного. Промова тов. О. Є. Корнійчука // Літературна газета. – 1949. – 26 травня.